

Maciej Kassner

Nicolaus Copernicus University in Toruń

Faculty of Humanities

e-mail: maciej.kassner@umk.pl

Gospodarka jako zinstytucjonalizowany proces Instytucjonalizm Karla Polanyiego i jego etyczne konsekwencje*

The Economy as Instituted Process. Karl Polanyi's Institutionalism and Its Ethical Consequences

This article is devoted to a critical reconstruction of Karl Polanyi's institutional theory and its ethical consequences. Starting with the distinction between the formal (neoclassical) and the substantial (institutional) understanding of the economy, the article proceeds to discuss the main forms of institutional integration of economic life described by Polanyi: reciprocity (symmetry), redistribution (centricity), and exchange (market). In this context, the author examines the connection between the work of Karl Polanyi and the economic anthropology represented by the works of Richard Thurnwald and Bronisław Malinowski. The author argues that three main forms of institutional integration of economic life introduced by Karl Polanyi can be interpreted both as analytical tools to describe institutions and as a grand scheme for the classification of different economic systems. The next section of the article is devoted to a comparison between the institutional theories of Douglass North and Karl Polanyi. For North, the main explanatory category is the idea of transaction costs, whereas for Polanyi the key idea is that of the social embeddedness of the economy. When speaking about the social embeddedness of the economy, Polanyi draws our attention to the inseparable bonds which exist between economic institu-

---

* Tytuł niniejszego artykułu nawiązuje do esaju Karla Polanyiego *The Economy as Instituted Process* zamieszczonego w zbiorze *Trade and Market in Early Empires*. W dosłownym tłumaczeniu określenie Polanyiego należałoby przełożyć jako „podlegający instytucjonalizacji”, sądząc jednak, że zaproponowane przeze mnie wyrażenie adekwatnie oddaje główną intuicję Polanyiego. Cf. K. Polanyi, *The Economy as Instituted Process* [w:] *Trade and Market in Early Empires. Economies in History and Theory*, red. K. Polanyi, C.M. Arensberg, H.W. Pearson, The Free Press, Glencoe, Illinois 1957, s. 243–269.

Niniejsza publikacja powstała w ramach projektu badawczego „Rynek i polityka. Studium filozofii politycznej Karla Polanyiego”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (numer rejestracyjny wniosku: 2016/20/S/HS5/00556).

tions on the one hand, and culture, social structure and politics on the other hand. This theoretical difference between North and Polanyi, the author argues, has important ethical consequences. If Polanyi is right, then institutions are not only alternative solutions to a certain economic problem (i.e. the efficient allocation of resources, the reduction of transaction costs) but above all they are the embodiment of different conceptions of a good life. In conclusion, the author emphasizes the political dimension of Karl Polanyi's institutional theory with its intriguing promise of liberating our social and political life from the economic fallacy, that is, from the unfortunate tendency to think about society in market terms.

Keywords: Karl Polanyi, Douglass North, institutionalism, ethics

JEL Classification: A13, B31, B52, Z13

---

1. Wprowadzenie

Kryzys ekonomiczny z 2008 roku był nie tylko poważnym wstrząsem dla gospodarki światowej, ale też przyczynił się do ożywienia debaty na temat sposobu uprawiania ekonomii jako nauki. Podważenie zaufania do ekonomii neoklasycznej, wyznaczającej w dużej mierze sposób myślenia elit politycznych i biznesowych, przyczyniło się do wzrostu zainteresowania nieortodoksyjnymi szkołami myśli ekonomicznej, w tym zwłaszcza podejściem postkeynesowskim, tradycją marksistowską oraz różnymi odmianami instytucjonalizmu. Myślicielem, do którego odwoływano się szczególnie często, był Karl Polanyi, autor opublikowanej w 1944 pracy *Wielka transformacja. Polityczne i ekonomiczne źródła naszych czasów*, zawierającej oryginalną analizę powstania wolnorynkowego kapitalizmu w dziewiętnastowiecznej Anglii i jego załamania w okresie międzywojennym¹. Co znamienne, renesans zainteresowania twórczością Karla Polanyiego dał o sobie znać przede wszystkim w obrębie nauk politycznych, socjologii i antropologii². Ekonomiści, z nielicznymi wyjątkami, wciąż niezbyt często odwołują się do poglądów węgierskiego myśliciela³. Sytuację tę można uznać za paradoksalną, zważywszy na fakt, że sam Karl Polanyi uważał się za historyka gospodarki oraz kontynuatora myśli instytucjonalnej w ekonomii.

---

¹ K. Polanyi, *Wielka transformacja. Polityczne i ekonomiczne źródła naszych czasów*, tłum. M. Zawadzka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

² Świadectwem zainteresowania myślą Polanyiego są następujące prace zbiorowe: *Reading Karl Polanyi for Twenty-First Century: Market Economy as a Political Project*, red. A. Burga, K. Agartan, Palgrave Macmillan, New York 2007; *Market and Society. The Great Transformation Today*, red. Ch. Hann, K. Hart, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

³ Cf. np. M. Cangiani, *Karl Polanyi's Institutional Theory: Market Society and Its Disembedded Economy*, „Journal of Economic Issues” 2011, vol. 45, nr 1, s. 177–197; J. Maucourant, S. Plociniczak, *The Institution, the Economy, and the Market: Karl Polanyi's Institutional Thought for Economists*, „Review of Political Economy” 2013, vol. 25, nr 3, s. 512–531.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wypracowanego przez Karla Polanyiego podejścia do badania gospodarek społeczeństw przednowoczesnych i nowoczesnych. Twórczość Karla Polanyiego, jak będę się dowieść, może zostać uznana za jedną z wersji instytucjonalizmu starego typu i zestawiona z osiągnięciami takich autorów, jak Thorstein Veblen, John Commons czy John Kenneth Galbraith. Tym, co wyróżnia podejście Karla Polanyiego na tle koncepcji wymienionych myślicieli, jest jego zakorzenienie w europejskiej tradycji intelektualnej, w szczególności zaś w dokonaniach niemieckiej szkoły historycznej i dziele austriackiego ekonomisty Carla Mengera⁴. To właśnie wielkiemu Austriakowi Polanyi przypisuje wynalezienie rozróżnienia między formalnym a substancjalnym podejściem do badania gospodarki, które stało się fundamentem jego własnej koncepcji⁵. Jednak najoryginalniejsze aspekty twórczości węgierskiego myśliciela związane są z jego fascynacją antropologią oraz pracami takich autorów, jak Richard Thurnwald i Bronisław Malinowski. Odwołując się do ustaleń antropologii, Polanyi sformułował ogólną typologię form instytucjonalnej integracji życia gospodarczego występujących w różnych typach społeczeństw. Polanyi nie traktował swoich badań jedynie jako ćwiczenia z zakresu historii czy antropologii gospodarczej. Poznanie przeszłości miało prowadzić do lepszego zrozumienia specyfiki nowoczesnego społeczeństwa rynkowego oraz umożliwić podejmowanie bardziej świadomych wyborów między alternatywnymi sposobami instytucjonalizacji życia gospodarczego. Przedsięwzięcie badawcze Karla Polanyiego było zatem motywowane etycznym imperatywem wykroczenia poza *błąd ekonomizmu* polegający na fałszywym utożsamieniu gospodarki z rynkiem⁶.

2. Formalne i substancjalne rozumienie ekonomii

Punktem wyjścia dla rozważań Karla Polanyiego jest rozróżnienie między formalnym a substancjalnym podejściem do badania życia gospodarczego⁷. O genezie formalnego rozumienia ekonomii Polanyi pisze w następujący sposób:

Formalne znaczenie ekonomii wywodzi się z logicznego charakteru relacji między środkami a celami, widocznego w takich słowach, jak „ekonomiczny” czy „ekonomizować”. Odnosi się ono do określonej sytuacji wyboru, a mianowicie

⁴ W dalszej części artykułu omawiam szerzej podjętą przez Polanyiego próbę pogodzenia podejścia neoklasycznego i historyczno-instytucjonalnego.

⁵ Cf. K. Polanyi, *Carl Menger's Two Meanings of „Economic”* [w:] *Studies in Economic Anthropology*, red. G. Dalton, Washington 1971, s. 16–24. Według Polanyiego rozróżnienie to znalazło się w drugim, pośmiertnym wydaniu *Zasad ekonomii* Mengera opublikowanym w 1923 roku i nie zostało podjęte przez jego następców.

⁶ K. Polanyi, *Livelihood of Man*, red. H.W. Pearson, Academic Press, New York, San Francisco, London 1977, s. 6.

⁷ Cf. J.R. Stanfield, *The Economic Thought of Karl Polanyi: Lives and Livelihoods*, Palgrave, Macmillan, New York 1986. Cf. też popularne omówienie różnicy między ekonomią jako teorią racjonalnego wyboru i ekonomią jako badaniem gospodarki w pracy Ha-Joon Changa (*Ekonomia. Instrukcja obsługi*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015).

tego między różnymi zastosowaniami środków wywołanego niedostatkim tych środków. Jeżeli nazwiemy reguły rządzące dobrem środków logiką racjonalnego działania, wówczas możemy określić ten wariant logiki za pomocą zaimprovizowanego pojęcia ekonomii formalnej⁸.

Formalnie rozumiana ekonomia jest zatem nauką traktującą o logice wyboru między alternatywnymi zastosowaniami ograniczonych zasobów. Ekonomia podpowiada, jak dokonywać tego rodzaju wybory w sposób najbardziej efektywny, to znaczy prowadzący do maksymalizacji użyteczności. Rzecz jasna, nie każdy wybór zakłada sytuację niedoboru. Przykładowo moralny dylemat wyboru między dobrem a złem czy decyzja o tym, którą z wielu leśnych ścieżek wybrać się na przechadzkę, nie zakładają ograniczoności zasobów i z tego względu znajdują się poza zakresem zainteresowań ekonomii⁹. Jednak wszędzie tam, gdzie występuje sytuacja wyboru między skończonymi zasobami, ma zastosowanie nauka ekonomii z jej naczelnym postulatem maksymalizowania krańcowej użyteczności. Kanoniczną formę formalistycznemu pogładowi na przedmiot i zakres ekonomii nadał Lionel Robbins w pracy pod tytułem *An Essay on The Nature and Significance of Economic Science*, a bardziej współczesną wersję przedstawił Gary Becker w swojej ekonomicznej teorii zachowań ludzkich¹⁰. Jak nietrudno zauważyć, formalistyczna definicja ekonomii jako nauki zajmującej się alokacją zasobów w sytuacji niedoboru stanowi fundament pojęciowy teorii neoklasycznej, wyznaczającej tożsamość głównego nurtu współczesnej ekonomii.

W opozycji do ekonomicznego formalizmu znajduje się substancjalne rozumienie ekonomii jako nauki zajmującej się procesami gospodarowania. Jak wyjaśnia Karl Polanyi:

Substancjalne rozumienie ekonomii wywodzi się z tego, że człowiek jest uzależniony od natury i innych ludzi w pozyskiwaniu środków utrzymania. Odnosi się ono do interakcji człowieka ze środowiskiem przyrodniczym i społecznym w tym zakresie, w jakiej efektem tej interakcji jest zapewnienie środków materialnego zaspokojenia pragnień¹¹.

Aby zaspokoić swoje pragnienia, ludzie podejmują określone działania, wchodząc w interakcję z innymi ludźmi i z przyrodą. Można wyróżnić ekologiczne, technologiczne i społeczne aspekty tych działań, odnoszące się odpowiednio do wykorzystania zasobów naturalnych, dostępnej technologii oraz ludzkich wartości i instytucji, które nadają im kierunek. Suma działań służących zapewnieniu materialnych podstaw egzystencji składa się na pojęcie procesu gospodarczego. Na gruncie substancjalnego rozumienia ekonomii gospodarka rozpatrywana jest jako zinstytucjonalizowany proces produkcji i alokacji dóbr. Pojęcie procesu, wyjaśnia Karl Polanyi, sugeruje analizę w kategoriach ruchu. Chodzi zarówno

⁸ K. Polanyi, *The Economy as...*, s. 243.

⁹ Ibidem, s. 246.

¹⁰ L. Robbins, *An Essay on The Nature and Significance of Economic Science*, Macmillan, London 1932, s. 1–22; G.S. Becker, *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, PWN, Warszawa 1990, s. 19–39.

¹¹ K. Polanyi, *The Economy as...*, s. 243.

o ruch w przestrzeni (przemieszczanie dóbr z miejsca na miejsce), jak i zmiany o charakterze alokacyjnym (przechodzenie dóbr z jednych rąk do drugih). Procesy gospodarowania – zarówno produkcji, jak i dystrybucji – można, zdaniem Polanyiego, analizować w kategoriach ruchu dóbr¹². Nie przebiegają one w sposób chaotyczny, lecz układają się w pewne powtarzalne wzorce. Tym, co nadaje procesom gospodarczym powtarzalność i przewidywalność, są według Polanyiego instytucje.

Instytucjonalizacja procesu gospodarczego – wyjaśnia Polanyi – nadaje temu procesowi jedność i stabilność, wytwarza strukturę mającą określoną funkcję w społeczeństwie, nadaje znaczenie jego historii, pozwala powiązać interesy z wartościami, motywami i polityką. Jedność i stabilność, struktura i funkcja, historia i polityka – kontynuuje węgierski badacz – wyrażają w zoperacjonalizowany sposób treść naszego twierdzenia, że ludzka gospodarka jest procesem podlegającym instytucjonalizacji¹³.

Jak widzimy, podejście substancjalne jest zatem ściśle związane z instytucjonalizmem w ekonomii i naukach społecznych.

Proponując rozróżnienie między podejściem formalnym i substancjalnym, Karl Polanyi kwestionował uniwersalistyczne aspiracje ekonomii neoklasycznej. Zdaniem węgierskiego myśliciela, ekonomia neoklasyczna opisuje sposób podejmowania decyzji we współczesnej gospodarce rynkowej. Jej koronnym osiągnięciem jest teoria kształtowania się cen rynkowych. W istocie jest ona teorią rynku – i niczego więcej. Wbrew deklaracjom podejście formalne nie dostarcza przekonującej teorii wyjaśniającej zachowania ludzi we wszystkich epokach historycznych i w niemal każdej sferze życia społecznego. Dla Polanyiego człowiek jest przede wszystkim istotą społeczną. Poza domeną konkurencji rynkowej ludzie nie kierują się postulatami maksymalizacji użyteczności, lecz innymi zasadami postępowania, wyznaczanymi przez normy właściwe dla danej wspólnoty, zobowiązania wynikające z więzów pokrewieństwa, przekonania religijne czy dążenie do podniesienia własnego statusu społecznego. Założenie o ograniczoności zasobów i postulat maksymalizacji użyteczności nie opisują zatem uniwersalnej kondycji człowieka gospodarującego, lecz jedynie partykularny dylemat jednostki działającej w warunkach rynkowych.

Jak zauważył Gareth Dale, poprzez wprowadzenie rozróżnienia między substancjalnym a formalnym pojmowaniem ekonomii Karl Polanyi próbował wypracować rodzaj kompromisu między ekonomią neoklasyczną a podejściem instytucjonalnym i szkołą historyczną¹⁴. Ekonomia neoklasyczna dostarcza narzędzi teoretycznych do analizy gospodarki zorganizowanej w system konkurencyjnych rynków, podczas gdy właściwą domeną dociekań instytucjonalnych i historycznych

¹² Co osobliwe, Polanyi stosuje też ten sposób analizy do produkcji: *To, co zachodzi na poziomie procesu pomiędzy człowiekiem a ziemią podczas uprawy roli czy przy taśmie produkcyjnej podczas produkcji samochodu, jest prima facie mozaiką złożoną z ludzkich i nieludzkich ruchów. Z instytucjonalnego punktu widzenia jest to jedynie odpowiednik takich terminów, jak praca i kapitał, rzemiosło i związek zawodowy, spowalnianie i przyspieszanie czy rozpraszenie ryzyka, a także innych semantycznych terminów zależnych od kontekstu społecznego.* Cf. Ibidem, s. 249.

¹³ Ibidem, s. 249–250.

¹⁴ Cf. G. Dale, *Karl Polanyi. The Limits of the Market*, Polity Press, Cambridge and Malden 2010, s. 95–103.

są pozarynkowe aspekty porządku gospodarczego. Potrzeba wykroczenia poza instrumentarium ekonomii neoklasycznej daje o sobie znać w obrębie takich nauk, jak socjologia, historia gospodarcza czy antropologia ekonomiczna, które zajmują się gospodarkami społeczeństw przednowoczesnych lub społecznymi i kulturowymi aspektami procesu gospodarowania. Karl Polanyi twierdzi, że rozwijane przez niego substancjalne rozumienie ekonomii dostarcza ogólnej teorii, pozwalającej zintegrować wysiłki poznawcze socjologii, antropologii i historii gospodarczej. Na gruncie podejścia substancjalnego empiryczne badanie znanych z historii typów gospodarek oznacza ni mniej, ni więcej jak tylko studiowanie sposobów instytucjonalizacji procesu gospodarczego w różnych miejscach i w różnym czasie. Instytucjonalizm dostarcza więc najbardziej ogólnych ram pojęciowych dla wszystkich nauk społecznych zajmujących się badaniem życia gospodarczego¹⁵.

3. Formy instytucjonalnej integracji życia gospodarczego: redystrybucja, wzajemność i wymiana rynkowa

Podejście instytucjonalne w ekonomii w punkcie wyjścia musi zmierzyć się z problemem *embarras de richesse*, a mianowicie występowaniem ogromnej różnorodności instytucji w znanych z historii gospodarkach. Instytucjonalizm potrzebuje zatem narzędzi teoretycznych pozwalających sklasyfikować i opisać paletę możliwych konfiguracji instytucjonalnych. Próba odpowiedzi na to wyzwanie jest sformułowana przez Karla Polanyiego typologia instytucjonalnych form integracji życia gospodarczego. Węgierski badacz jest przekonany, że za istniejącym bogactwem układów instytucjonalnych kryje się kilka podstawowych wzorów czy schematów. Te powtarzające się konfiguracje węgierski badacz określił mianem form integracji, wśród których wyróżnił redystrybucję, wzajemność i wymianę rynkową¹⁶. Każdej z tych form odpowiada określony typ wspierającej ją struktury instytucjonalnej. I tak redystrybucja jest powiązana z *centrycznością* (skupieniem władzy w centrum układu), wzajemność wymaga struktur opartych na *symetrii* pozycji społecznych, natomiast stosunki wymiany zakładają istnienie *rynku*. Według Karla Polanyiego empirycznie istniejące gospodarki zawdzięczają spójność wymienionym formom

¹⁵ Wystąpienie Polanyiego zapoczątkowało spór w obrębie antropologii gospodarczej między substancywistami a formalistami, którzy utrzymywali, że metody ekonomii neoklasycznej znajdują zastosowanie w badaniu gospodarek przednowoczesnych. Cf. na ten temat Ch. Hann, K. Hart, *Economic Anthropology. History, Ethnography, Critique*, Polity Press, Cambridge and Malden 2011, s. 55–70.

¹⁶ Cf. K. Polanyi, *The Economy as...*, s. 250–256. Kiedy Polanyi po raz pierwszy przedstawił powyższą typologię w czwartym rozdziale *Wielkiej transformacji*, wyróżnił jeszcze gospodarstwo domowe powiązane z zasadą autarkii jako osobny typ integracji, jednak w późniejszych pracach traktował gospodarstwo domowe jako kombinację zasad redystrybucji i wzajemności. Współcześnie Wolfgang Streeck i Philippe Schmitter przedstawili przekonujące argumenty na rzecz uznania stowarzyszenia opartego na reprezentacji interesów za czwarty podstawowy mechanizm integracji społecznej. Cf. W. Streeck, P. Schmitter, *Community, Market, State – and Associations? The Prospective Contribution of Interest Governance to Social Order*, „European Sociological Review” 1985, vol. 1, nr 2, s. 119–138.

integracji lub ich określonym kombinacjom. Przyjrzyjmy się zatem nieco bliżej wyróżnionym przez węgierskiego myśliciela formom instytucjonalnej integracji życia gospodarczego.

Zacznijmy od analizy zasady wzajemności. Karl Polanyi zwraca uwagę, że wykształcenie się układów instytucjonalnych opartych na zasadzie wzajemności jest niezależne od motywacji jednostek. Wzajemność jako typ integracji wymaga nie tyle altruistycznej motywacji, co struktury społecznej opartej na istnieniu symetrycznych pozycji społecznych. Istota wymiany opartej na zasadzie wzajemności polega na tym, że nie obowiązują w niej ściśle relacje ekwiwalencji między stronami stosunku wymiany. Dobra nie mają więc ściśle określonej „ceny”, przyjmujący je zobowiązuje się jedynie do tego, że odwzajemni akt wymiany w przyszłości. Stosunki ekonomiczne odwołujące się do idei wzajemności kształtowały się często w oparciu o system pokrewieństwa. Karl Polanyi podaje przykład Melanezji, gdzie wymiana darów opierała się na zasadzie, że obowiązkiem mężczyzny było utrzymywanie własnej siostry i jej rodziny¹⁷. System ten prowadził do powstania skomplikowanej sieci ekonomicznej współzależności między członkami plemienia. Jednym z najbardziej rozbudowanych systemów wymiany opartych na zasadzie wzajemności był opisany przez Bronisława Malinowskiego rytuał Kula praktykowany na Wyspach Trobrianda, polegający na obligatoryjnej wymianie darów pomiędzy mieszkańcami poszczególnych wysp archipelagu¹⁸. Przykłady zaczerpnięte z antropologii nie oznaczają bynajmniej, że stosunki ekonomiczne oparte na zasadzie wzajemności występują jedynie w społecznościach pierwotnych. Jak zauważył Karl Polanyi, funkcjonujący w czasie drugiej wojny światowej schemat *lend and lease*, umożliwiający wypożyczanie sprzętu wojskowego między aliantami, był niczym innym, jak zastosowaniem na ogromną skalę systemem wymiany w oparciu o zasadę wzajemności¹⁹.

Kolejną formą instytucjonalnej integracji życia gospodarczego wyróżnioną przez Karla Polanyiego jest redystrybucja. Zasada redystrybucji to nic innego, jak ruch dóbr do centrum, gdzie następuje ich ponowne rozdzielanie. Pojawienie się stosunków gospodarczych opartych o zasadę redystrybucji wymaga istnienia uprzywilejowanego punktu w centrum układu społecznego. Tym samym redystrybucja zakłada istnienie określonej hierarchii społecznej. Najprostszym przykładem redystrybucji jest sytuacja polowania, po zakończeniu którego upolowana zwierzyna jest najpierw zabierana przez przywódcę wyprawy lub wodza, a dopiero później dzielona między uczestników łowów lub członków plemienia. Stosunki ekonomiczne związane z zasadą redystrybucji wykorzystywały zazwyczaj organizację polityczną. Na zasadzie redystrybucji oparta była gospodarka wielkich imperiów, jak Babilonia i Egipt, a także średniowieczny system feudalny. Skrajną wersją systemu ekonomicznego opartego na redystrybucji był, zdaniem Polanyiego-

¹⁷ K. Polanyi, *Wielka transformacja...*, s. 58.

¹⁸ Ibidem, s. 61.

¹⁹ K. Polanyi, *The Economy as...*, s. 256. Interpretacja ta może budzić wątpliwości, gdyż system *lend and lease* polegał na zasadniczo jednostronnym wsparciu pozostałych aliantów przez USA. Współcześnie wskazuje się na ruch na rzecz wolnego oprogramowania jako spektakularny przykład działania wymiany daru.

go, model gospodarczy panujący w Związku Radzieckim²⁰. Rzecz jasna, polityczny charakter zasady redystrybucji oznaczał, że jej rezultaty różniły się istotnie w zależności od tego, czy dana wspólnota miała demokratyczną czy autokratyczną organizację polityczną.

Zasada wymiany, trzecia wyróżniona przez Polanyiego forma instytucjonalnej integracji życia gospodarczego, odnosi się do transakcji rynkowych. Wymiana rynkowa, najogólniej rzecz biorąc, oznacza ruch dóbr między stronami transakcji w oparciu o ustaloną w drodze przetargu stopę ekwiwalencji. Transakcje rynkowe wiążą się z reguły z istnieniem pieniędzy oraz tworzących ceny rynków. O ile zasady redystrybucji i wzajemności można odnaleźć w różnych konfiguracjach instytucjonalnych, o tyle zasada wymiany jest ściśle związana z instytucją rynku. W ocenie Karla Polanyiego większość znanych z historii gospodarek zawdzięczała spójność zasadom wzajemności lub redystrybucji. Rynki odgrywały jedynie pomocniczą rolę, najczęściej miały charakter lokalny, a ich oddziaływaniem nie były objęte główne czynniki produkcji, to jest praca, ziemia i kapitał. Znaczenie rynków zaczęło systematycznie rosnać od XVI wieku, by osiągnąć apogeum pod koniec wieku XIX. Załamanie się wolnorynkowego porządku gospodarczego w dwudziestolecie międzywojennym wywołało falę odrotu od mechanizmów rynkowych w stronę instytucji opartych na zasadach wzajemności i redystrybucji.

Przedstawioną powyżej typologię form instytucjonalnej integracji życia gospodarczego Karl Polanyi wywodzi z prac antropologów, przede wszystkim Richarda Thurnwalda i Bronisława Malinowskiego. W opublikowanej w 1916 roku pracy poświęconej systemowi aranżowanych małżeństw wśród plemienia Bánaro w Nowej Gwinei Richard Thurnwald zauważył, że stosunkom wymiany opartym na zasadzie wzajemności towarzyszy istnienie symetrycznych układów społecznych²¹. Argumentację tę rozszerzył Bronisław Malinowski w pracy *Zwyczaj i zbrodnia w społeczności dzikich*, dowodząc, że zasada symetrii ma instytucjonalny, a nie psychologiczny charakter, a jej występowanie jest podstawą dla wzajemnych zobowiązań²². Karl Polanyi uogólnił rozumowanie Thurnwalda i Malinowskiego, dodając redystrybucję i wymianę rynkową jako kolejne dwie formy integracji życia gospodarczego²³. Ustaleniom antropologów Karl Polanyi zawdzięcza znacznie więcej niż tylko intelektualną inspirację i egzotyczne przykłady zaczerpnięte z opisów życia gospodarczego rdzennych plemion. Z teoretycznego punktu widzenia kluczowe znaczenie ma dostrzeżenie zależności między istniejącą strukturą instytucjonalną a zasadami rządzącymi życiem gospodarczym. Spontaniczne akty wymiany same z siebie nie doprowadzą nigdy do powstania rynku, podobnie jak pojedyncze gesty altruizmu nie sprawią, że zasada wzajemności stanie się fundamentem porządku społeczno-gospodarczego. O tym, czy tak się stanie, decyduje typ dominujących w danym społeczeństwie instytucji. Prawdziwa

²⁰ Ibidem, s. 256.

²¹ R. Thurnwald, *Bánaro Society. Social Organization and Kinship System of a Tribe in the Interior of New Guinea*, *Memories of the American Anthropological Association*, vol. III, nr 4, 1916, s. 258.

²² B. Malinowski, *Zwyczaj i zbrodnia w społeczności dzikich* [w:] *idem*, *Dzieła*, t. II, Warszawa 1980, s. 26–27.

²³ Cf. K. Polanyi, *Livelihood of...*, s. 49–56.

lekcja antropologii polega więc na sformułowaniu holistycznej tezy o primacie czynników społecznych i kulturowych nad indywidualnymi, tezy prowadzącej do odrzucenia poglądu dopatrującego się genezy instytucji w sumie jednostkowych działań.

Opracowana przez Karla Polanyiego typologia form integracji może być wykorzystana do analizy rozmaitych instytucji występujących w gospodarkach historycznych i współczesnych. Rozpoznanie elementów redystrybucji, wzajemności i wymiany rynkowej ułatwia przyjrzenie się głównym kierunkom przepływu dóbr. Jak pamiętamy, wyróżnionym przez Karla Polanyiego zasadom integracji towarzyszyły instytucjonalne struktury symetrii, centryczności i wymiany rynkowej, nadające określony porządek przepływowi dóbr i usług. Centryczność określa ruch dóbr na linii centrum – peryferie danego układu, podczas gdy symetria oznacza ruch między analogicznymi punktami struktury społecznej. Z kolei wymiana rynkowa przedstawia dobrowolne przepływy dóbr między niepowiązаныmi z sobą punktami danego układu. Jak wskazują William Schaniel i Walter Neale, jednoznaczne sklasyfikowanie danej instytucji nie zawsze musi być sprawą prostą²⁴. Przykładowo indyjska wieś funkcjonująca w systemie kastowym może być uznana za system oparty na redystrybucji, w którym plony są konfiskowane i rozdzielane w interesie kasty dominującej. Jeżeli jednak spojrzymy na system kastowy jako zorganizowaną wymianę świadczeń między kastami, to będziemy mogli dostrzec w nim elementy oparte o zasadę wzajemności. W tej sytuacji wybór dominującej formy integracji zależy po części od celów badania. Tym niemniej empirycznie istniejące instytucje można klasyfikować w kategoriach wyróżnionych przez Polanyiego form integracji oraz ich różnych kombinacji²⁵.

Teoria Karla Polanyiego może być też interpretowana jako sposób klasyfikacji systemów ekonomicznych według dominujących w nich form instytucjonalnej integracji życia gospodarczego. Pod tym względem koncepcja Polanyiego przypomina Marksowską teorię formacji społecznych, która wyróżniała następujące po sobie stadia niewolnictwa, feudalizmu, kapitalizmu i komunizmu. Karl Polanyi uznaje propozycję Marksa za nieadekwatną przynajmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, Marks zbudował swój model, koncentrując się na miejscu pracy w systemie produkcji. Pozwoliło mu to wyróżnić kolejne etapy w postaci niewolnictwa, pańszczyzny i pracy najemnej. Polanyi uważa schemat marksowski za nazbyt uproszczony, gdyż, jego zdaniem, sposób instytucjonalnej integracji pozostałych czynników produkcji, w tym zwłaszcza ziemi, pozostaje przynajmniej równie istotny. Po drugie, model formacji społecznych zakłada liniowe następstwo postępujących po sobie faz rozwoju, co Karl Polanyi zdecydowanie odrzuca²⁶. Zdaniem węgierskiego myśliciela, o charakterze danego porządku społecznego przesądza kombinacja czynników produkcji (pracy, ziemi i kapitału) oraz wyróżnionych form integracji (wzajemności,

²⁴ Cf. W.C. Schaniel, W.C. Neale, *Karl Polanyi's Forms of Integration as Ways of Mapping*, „Journal of Economic Issues” 2000, vol. 34, nr 1, s. 96–97.

²⁵ Sam Karl Polanyi zastosował swoją typologię form integracji do analizy instytucji afrykańskiego księstwa Dahomej, zaangażowanego w handel niewolnikami z europejskimi potęgami w XVIII w. Cf. K. Polanyi, *Dahomey and The Slave Trade. An Analysis of an Archaic Economy*, University of Washington Press, Seattle and London 1966, s. 33–95.

²⁶ Cf. K. Polanyi, *The Economy as...*, s. 255–256.

redystrybucji i wymiany rynkowej). W większości systemów ekonomicznych można wyróżnić dominujące i podrzędne mechanizmy integracji. Za dominujące należy uznać te, za pomocą których praca, ziemia i kapitał włączane są do porządku gospodarczego²⁷. Przykładowo Polanyi utrzymuje, że gospodarki społeczeństw pierwotnych były zintegrowane najczęściej przez system pokrewieństwa oparty na wzajemności, podczas gdy mechanizm rynkowy stał się dominującą formą integracji życia gospodarczego dopiero w XIX w. Relacja między dominującymi i podporządkowanymi wzorcami może ulegać zmianie: instytucja odgrywająca w systemie rolę marginalną może z czasem stać się jednym z dominujących mechanizmów integracji. Warto odnotować, że wypracowana przez Karla Polanyiego klasyfikacja dopuszcza teoretyczną możliwość istnienia różnych odmian gospodarki mieszanej, w których poszczególne czynniki produkcji są integrowane z systemem gospodarczym za pośrednictwem rynku, redystrybucji lub instytucji opartych na wzajemności.

Węgierski socjolog Ivan Szelényi zaadaptował wypracowaną przez Polanyiego typologię głównych form ustrojowych na potrzeby analizy przekształceń instytucjonalnych w Europie Wschodniej. Z racji tego, że we wszystkich znanych gospodarkach współistnieją instytucje oparte na redystrybucji, wymianie i rynkach, Szelényi uznaje Polanyiego za teoretyka gospodarki mieszanej²⁸. Jednak gospodarki mieszane mogą zostać podzielone na kapitalistyczne i socjalistyczne w zależności od tego, który z mechanizmów integracji odgrywa w nich rolę dominującą (tj. obejmuje pracę, ziemię i kapitał). W gospodarkach krajów realnego socjalizmu dominowały mechanizmy oparte na centralnym planowaniu i redystrybucji, podczas gdy zachodnie państwa dobrobytu, mimo wielu istotnych korekt, zachowały dominującą pozycję rynku w systemie gospodarczym. Rolą mechanizmów uzupełniających – rynku w gospodarce typu socjalistycznego i państwa w gospodarce typu kapitalistycznego – jest korekta wadliwego funkcjonowania mechanizmów dominujących. Na podstawie tego schematu Ivan Szelényi wyróżnił cztery typy systemów gospodarczych w społeczeństwach uprzemysłowionych: gospodarki zbliżające się do czystego modelu rynkowego w rodzaju Stanów Zjednoczonych, gospodarki zbliżające się do czystego modelu redystrybucyjnego reprezentowane przez NRD czy ZSRR, socjalistyczne gospodarki mieszane ze znaczną rolą rynku, takie jak Węgry, Chiny czy Jugosławia, oraz kapitalistyczne gospodarki mieszane reprezentowane przez nordyckie państwa dobrobytu²⁹. Ewolucja ustrojowa krajów realnego socjalizmu polegała na stopniowym zwiększaniu roli mechanizmu rynkowego, najpierw poprzez spontaniczny rozwój czarnego rynku, potem poprzez świadome reformy. Jednak dopóki reformy te ograniczały się do rynku towarów, systemy gospodarcze państw Europy Wschodniej zachowywały zasadniczo socjalistyczny charakter. Dopiero objęcie działaniem mecha-

²⁷ Ibidem, s. 256. Wprawdzie Polanyi mówi tu wyłącznie o pracy i ziemi, jednak w świetle koncepcji „fikcyjnych towarów” (pracy, ziemi i pieniądza) wprowadzonej w rozdziale jedenastym *Wielkiej transformacji* zasadne wydaje się dodanie kapitału jako trzeciego kluczowego czynnika produkcji.

²⁸ I. Szelényi, *Karl Polanyi and the Theory of a Socialist Mixed Economy* [w:] *The Legacy of Karl Polanyi. Market, State and Society at the End of Twentieth Century*, red. M. Mendell, D. Salée, St. Martin Press, New York 1991, s. 331–250.

²⁹ Ibidem, s. 239.

nizmu rynkowego czynników produkcji i stworzenie rynku pracy i ziemi oraz rynku kapitałowego oznaczało przejście od socjalistycznych gospodarek mieszanym do gospodarki typu kapitalistycznego³⁰.

4. Polanyi versus North

Chociaż teoria instytucjonalna Karla Polanyiego spotkała się z dużym zainteresowaniem w obrębie antropologii, socjologii i nauk politycznych, ekonomiści głównego nurtu rzadko zwracali na nią uwagę. Wyjątkiem jest Douglass North, który własną wersję instytucjonalizmu rozwijał w dialogu z koncepcjami węgierskiego myśliciela. Teorie Polanyiego, przekonywał North, stanowią poważne wyzwanie teoretyczne dla ekonomii neoklasycznej. Sedno tego wyzwania, według Northa, sprowadza się do twierdzenia, że postulat maksymalizacji zysku zgłaszany przez ekonomię neoklasyczną nie pozwala wyjaśnić roli, jaką instytucje nierynkowe odgrywają w gospodarce. Zasługą Karla Polanyiego jest to, że formułując swoją koncepcję instytucjonalnych typów integracji życia gospodarczego, w sposób szczególnie dramatyczny postawił problem wyjaśnienia nierynkowych mechanizmów alokacji zasobów. North w następujący sposób przedstawia wyzwanie, jakie teoria Polanyiego stanowi dla ekonomii neoklasycznej:

Argument ten sięga znacznie głębiej niż nawet Polanyi zdawał sobie z tego sprawę i stawia ekonomistę i historyka gospodarki przed fundamentalnym problemem. W jaki sposób wyjaśnimy takie zamienniki dla tworzących ceny rynków, jak rodziny, firmy, gildie, folwarki, związki zawodowe, spółdzielnie etc., które są organizującymi instytucjami alokującymi zasoby zamiast rynków. I najbardziej fundamentalna kwestia, w jaki sposób wyjaśnimy rząd?³¹

Zdaniem Northa, wypracowane przez Polanyiego kategorie wzajemności, redystrybucji i wymiany rynkowej, choć niezbyt precyzyjne, pozwalają uchwycić istotne z ekonomicznego punktu widzenia instytucjonalne mechanizmy alokacji zasobów. North przyznaje zatem, że sformułowana przez Polanyiego krytyka ekonomii neoklasycznej była zasadniczo trafna pod względem empirycznym. *Karla Polanyiego nie można łatwo zbyć – pisze North – i jeżeli jego mara nie prześladowuje nowych historyków gospodarki, to zapewne jedynie dlatego, że nie są świadomi, iż taki duch istnieje³².*

³⁰ Cf. szerzej: I. Szelényi, E. Kostello, *Outline of an Institutional Theory of Inequality: The Case of Socialist and Postcommunist Eastern Europe* [w:] *The New Institutionalism in Sociology*, red. M. Brinton, V. Nee, Russell Sage Foundation, New York 1998, s. 305–326.

³¹ D. North, *Markets and Other Allocation Systems in History. The Challenge of Karl Polanyi*, „Journal of European Economic History” 1977, vol. 6, nr 3, s. 709. Interpretując typy instytucjonalnej integracji życia gospodarczego w kategoriach konkurencyjnych mechanizmów alokacji dochodów, North lekceważy fakt, że według Polanyiego miały one opisywać zarówno procesy dystrybucji, jak i produkcji.

³² *Ibidem*, s. 704.

Pomimo że „intuicyjny geniusz” Karla Polanyiego pozwolił mu wcześniej dostrzec ograniczenia ekonomii neoklasycznej, w ocenie Douglassa Northa prace węgierskiego myśliciela nie są pozbawione fundamentalnych wad³³. Autor *Wielkiej transformacji* selektywnie wykorzystuje źródła historycznie i zdecydowanie niedoszacowuje znaczenia ryków w społeczeństwach przednowoczesnych. Ponadto Polanyi ma mało do powiedzenia na temat państwa i nie potrafi wyjaśnić dynamiki zmiany instytucjonalnej³⁴. Przede wszystkim jednak węgierski myśliciel nie był w stanie sformułować adekwatnej ekonomicznej teorii wyjaśniającej funkcjonowanie różnorodnych instytucji w dawnych i współczesnych gospodarkach. Ambicją rozwijanej przez Douglassa Northa wersji instytucjonalizmu jest przedstawienie właśnie takiej teorii. Kluczem do nowego instytucjonalizmu Northa jest koncepcja kosztów transakcyjnych. Jak pisze North, *koszty definiowania i egzekwowania praw własności – koszty transakcyjne – prowadzą dziś do pozacenowej alokacji wielu dóbr i usług, gdyż koszty definiowania i egzekwowania [tych praw – M.K] przekraczają zyski*³⁵. Zgodnie z tą hipotezą nierynkowe wzorce alokacji zasobów będą istniały wszędzie tam, gdzie istnienie określonych struktur instytucjonalnych będzie generowało mniejsze koszty transakcyjne niż egzekwowanie kontraktów rynkowych. North dowodzi, że systemy oparte na wzajemności, takie jak opisywany przez Bronisława Malinowskiego i Karla Polanyiego rytuał Kula, można uważać za *najmniej kosztowne rozwiązanie w sytuacji, w której nie istniał żaden system egzekwowania warunków wymiany pomiędzy handlującymi jednostkami*³⁶. Bardziej ogólnie, North utrzymuje, że *formy organizacyjne opisywane przez Polanyiego dobrze dają się wyjaśnić w kontekście kosztów transakcyjnych właściwych dla ich czasu*³⁷. W dłuższej perspektywie, przekonuje North, każda znacząca zmiana kosztów transakcyjnych może prowadzić do zmiany instytucjonalnej. Z racji tego, że rozwój technologii generalnie prowadzi do zmniejszenia kosztów transakcyjnych, należy się spodziewać, iż rynki będą odgrywały coraz większą rolę jako dominujące mechanizmy alokacji zasobów³⁸.

Teoria Karla Polanyiego, z czego zresztą Douglass North zdawał sobie sprawę, oferowała alternatywny sposób wyjaśnienia różnorodności instytucjonalnej. Kluczem do zrozumienia teorii Karla Polanyiego jest jego oryginalna koncepcja zakorzenienia gospodarki w społeczeństwie. *Gospodarka ludzka* – twierdził Pola-

³³ Ibidem, s. 716.

³⁴ D. North, *Review of The Livelihood of Man by Karl Polanyi*, „Business History Reviews” 1978, vol. 52, nr 3, s. 398.

³⁵ D. North, *Markets and Other...*, s. 710.

³⁶ Ibidem, s. 713.

³⁷ D. North, *Review of the Livelihood...*, s. 399.

³⁸ D. North, *Markets and Other...*, s. 710. North zastrzega jednak, że jego wyjaśnienie przemian instytucjonalnych w kategoriach zmiany kosztów transakcyjnych ma w znacznej mierze spekulacyjny charakter. Jest tak dlatego, gdyż samo pojęcie kosztów transakcyjnych nie jest wystarczająco precyzyjne. Jak pisze North: *W stopniu, w którym potrafimy stworzyć porządkowy ranking kosztów transakcyjnych, możemy wykazać, że krańcowe zmiany powinny spowodować dającą się przewidzieć presję do instytucjonalnego przegrupowania. Zastrzeżenie do tego optymistycznego twierdzenia jest jednak takie, że chociaż możemy i powinniśmy być w stanie przewidzieć kierunek zmiany instytucjonalnej, jej precyzyjna forma jest wciąż poza zasięgiem sztuki. W dalszym ciągu nie możemy wyprowadzić szczegółowej funkcji podaży rozwiązań instytucjonalnych, aby podać precyzyjną odpowiedź* (s. 715–716).

nyi – jest (...) zanurzona lub zakorzeniona w instytucjach, ekonomicznych i nieekonomicznych³⁹. Mówiąc o zakorzenieniu gospodarki w społeczeństwie, Karl Polanyi zwracał uwagę na nierozzerwalne więzy istniejące między systemem gospodarczym a strukturą społeczną, kulturą i życiem politycznym. Możemy zatem mówić o społecznym, politycznym i kulturowym zakorzenieniu procesów gospodarczych⁴⁰. Badanie zmieniającego się miejsca gospodarki w społeczeństwie opiera się na założeniu, że procesy gospodarowania mogą zostać przekonująco wyjaśnione jedynie jako fragment większej całości społecznej. Taką perspektywę tradycyjnie przyjmują nauki społeczne, takie jak socjologia, antropologia i politologia, choć nie była ona też obca staremu instytucjonalizmowi spod znaku J. Commonsa, J.K. Galbraitha i G. Myrdala. Wypracowana przez Polanyiego kategoria zakorzenienia tworzy dogodną płaszczyznę dla teoretycznej integracji tych różnych podejść, pozwalając jednocześnie na zachowanie ich dyscyplinarnej odrębności. I tak antropologia bada, w jaki sposób proces gospodarowania jest powiązany z *całokształtem ludzkich motywacji i wartościowań zorganizowanym w kulturę*⁴¹, podczas gdy socjologia pyta o związek między gospodarką a strukturą społeczną. Dla historyka studiowanie miejsca gospodarki w społeczeństwie oznaczać będzie analizę przemian instytucji na określonej skali czasowej, podczas gdy instytucjonalna ekonomia polityczna zajmuje się różnymi konfiguracjami instytucjonalnymi istniejącymi we współczesnych systemach ekonomicznych. Nauki polityczne mogą natomiast analizować instytucje przez pryzmat ich uwikłania w walkę o władzę, w tym w konflikt pomiędzy prorynkowymi i antyrynkowymi siłami politycznymi. Na gruncie teorii Karla Polanyiego zmienne kulturowe, społeczne i polityczne urastają tym samym do rangi czynników mogących wyjaśnić różnorodność instytucji gospodarczych i ich przemian w czasie. Koncepcja zakorzenienia w wydaniu Polanyiego może być zatem interpretowana jako próba wypracowania wspólnego metodologicznego mianownika dla różnych podejść badawczych opozycyjnych wobec ekonomii neoklasycznej. Teoria instytucjonalna miała dostarczyć ogólnych ram pojęciowych dla analizy zmieniającego się miejsca gospodarki w społeczeństwie, czyli złożonej historii związków między zinstytucjonalizowanymi procesami gospodarowania a społecznym, kulturowym i politycznym otoczeniem, w którym są one zakorzenione⁴².

Zatrzymajmy się chwilę nad krytyką teorii Karla Polanyiego sformułowaną przez Douglassa Northa. Tym, co różni obu myślicieli, jest to, w jaki sposób wyjaśniają oni różnorodność instytucjonalną. Jak podkreśla sam North, uprawiany przez niego sposób analizy instytucjonalnej, odwołujący się do teorii kosztów

³⁹ K. Polanyi, *The Economy as...*, s. 250.

⁴⁰ Pojęcie zakorzenienia w myśli Karla Polanyiego stało się przedmiotem spornych interpretacji, jednak ich omówienie wykraczałoby poza zakres tego artykułu. Cf. na ten temat: K. Gemici, *Karl Polanyi and the Antinomies of Embeddedness*, „Socio-Economic Review” 2008, vol. 6, nr 1, s. 5–33.

⁴¹ K. Polanyi, *For a New West*, Polity Press, Malden and Cambridge 2014, s. 134.

⁴² Trzeba przyznać, że uwagi Karla Polanyiego na temat roli poszczególnych dyscyplin mają charakter niesystematycznych impresji. Cf. na ten temat: K. Polanyi, *For a New West*, s. 133–135; idem, *Carl Menger's...*, s. 16–17.

transakcyjnych, pozostaje zgodny z założeniami ekonomii neoklasycznej⁴³. Instytucje dają się, jego zdaniem, wyjaśnić jako różne rozwiązania dla czysto ekonomicznego problemu redukcji kosztów transakcyjnych. Warto zauważyć, że na gruncie nowego instytucjonalizmu rynek traktowany jest jako rozwiązanie modelowe, a instytucje nierynkowe są interpretowane jako odstępstwa od rynkowego optimum spowodowane istnieniem wysokich kosztów egzekwowania praw własności. Nie ulega wątpliwości, że Karl Polanyi odrzuciłby ten rodzaj wyjaśnienia. Według Polanyiego, aby zrozumieć instytucje ekonomiczne, musimy dostrzec ich społeczne i kulturowe uwikłanie. Co więcej, tym, co naprawdę domaga się wyjaśnienia, nie jest występowanie zakorzenionych społecznie systemów opartych na wzajemności i redystrybucji, lecz istnienie rynku jako instytucjonalnie odrębnego i względnie wykorzenionego z relacji społecznych mechanizmu integracji życia gospodarczego. Z perspektywy teorii Karla Polanyiego koncepcja Douglassa Northa jawi się jako osobliwy powrót ekonomicznego formalizmu w obrębie tradycji instytucjonalnej⁴⁴. Polaniemu tego rodzaju pogląd musiałby się wydać herezją. Wszak głównym uzasadnieniem dla przedstawionej przez niego teorii był właśnie imperatyw wyjścia poza ekonomiczny sposób analizy instytucji poprzez ukazanie ich społecznego zakorzenienia. Z tego względu Polanyi koncentrował się na takich czynnikach, jak struktura społeczna, polityka czy kultura, które nie poddają się łatwo analizie w czysto ekonomicznych kategoriach. Zważywszy na te różnice, nie jest trudno zrozumieć, dlaczego do koncepcji Karla Polanyiego chętniej nawiązują socjologowie, antropologowie i przedstawiciele nauk politycznych niż adepci ekonomii, pozostający na ogół pod wpływem nowego instytucjonalizmu⁴⁵.

5. Konkluzja: etyczny wymiar instytucjonalizmu Karla Polanyiego

Możemy teraz przejść do rozważenia politycznych i etycznych konsekwencji instytucjonalizmu Karla Polanyiego. Jak widzieliśmy, instytucje dla węgierskiego myśliciela nie były jedynie alternatywnymi rozwiązaniami ekonomicznego rachunku kosztów transakcyjnych, lecz kulturowo zakorzenionymi formami życia społecznego. Właśnie to zakorzenienie instytucji w różnych kulturach, tradycjach narodowych i wizjach dobrego życia nadaje im etyczne znaczenie. W twórczości węgierskiego myśliciela można bez trudu odnaleźć motywy arystotelesowskie.

⁴³ D. North, *Economic Performance Through Time* [w:] *The New Institutionalism...*, s. 247. North zachowuje neoklasyczne postulaty na temat niedoboru i konkurencji, modyfikując jednak założenie o racjonalnym postępowaniu uczestników życia gospodarczego.

⁴⁴ Trzeba przyznać, że w późniejszych pracach North modyfikował swoje stanowisko, wprowadzając takie elementy, jak modele mentalne, ideologie czy niepewność. Cf. np. A. Denzau, D. North, *Shared Mental Models: Ideologies and Institutions*, „Kyklos” 1994, vol. 47, s. 3–31. Interesującą krytykę późnego stanowiska Douglassa Northa (a także teorii racjonalnego wyboru w ekonomii i naukach politycznych) przedstawił Mark Blyth w artykule *Structures Do Not Come with An Instruction Sheet: Interests, Ideas, and Progress in Political Science*, „Perspectives on Politics” 2003, vol. 1, nr 4, s. 695–706.

⁴⁵ Cf. np. M. Blyth, *The Great Transformations. Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*, Cambridge 2002, s. 3–44; W. Streeck, *Re-forming Capitalism. Institutional Change in the German Political Economy*, Oxford University Press, 2009, s. 230–268.

Karl Polanyi uważał Arystotelesa za właściwego odkrywcę ekonomii⁴⁶. Obserwując dynamiczny rozwój handlu w świecie starożytnym, Arystoteles jako pierwszy uświadomił sobie różnicę między wymogami dobrego życia a rynkowym imperatywem nieustannego bogacenia się. Dla Karla Polanyiego, podobnie jak dla Arystotelesa, właściwym celem działalności gospodarczej nie jest nieograniczony wzrost gospodarczy, lecz zapewnienie materialnych podstaw dla dobrego życia. Przyjęcie takiej perspektywy wymaga jednak zakwestionowania idei leżących u podstaw współczesnej ekonomii, w szczególności założenia o skończoności zasobów i nieograniczoności potrzeb. Wspólnotowe normy i instytucje, będące ekspresją określonej wizji dobrego życia, wskazują zarazem, które ludzkie potrzeby i aspiracje zasługują na aprobatę. Na gruncie substancjalnego pojmowania ekonomii możliwe jest zatem zarówno określenie pewnego minimum zaspokojenia potrzeb, bez którego nie można wyobrazić sobie dobrego życia, jak i wskazanie na potrzeby służące jedynie konsumpcji na pokaz, które z ideałem tym nie mają nic wspólnego⁴⁷. Akceptacja substancjalnych standardów racjonalności prowadzi tym samym do uznania zasadności pozarynkowych kryteriów oceny instytucji ekonomicznych i polityk gospodarczych.

Nie da się zaprzeczyć, że Karl Polanyi był myślicielem zaangażowanym w polemikę z wolnorynkowym liberalizmem i jego tendencją do gloryfikacji porządku rynkowego. Sądzę jednak, że odczytanie jego prac jako demonizacji rynku oraz idealizacji znanych z historii porządków opartych na zasadach redystrybucji i wzajemności byłoby chybione. Właściwym wnioskiem, jaki powinniśmy wyciągnąć z rozważań węgierskiego myśliciela, jest konstatacja, że pluralizmowi wartości musi towarzyszyć wielość instytucjonalnych form integracji życia gospodarczego. Jeżeli jest coś, czemu teoria Karla Polanyiego stanowczo się sprzeciwia, to podporządkowanie całokształtu życia gospodarczego jednej idei, bez względu na to, czy będzie to centralne planowanie czy zasada nieograniczonej konkurencji rynkowej. Każdy godny akceptacji porządek ekonomiczny jest zatem w mniejszym lub większym stopniu gospodarką mieszaną, w której różnorodność instytucji stanowi odzwierciedlenie wielości wyborów ideowych oraz złożoności historycznych doświadczeń.

We współczesnych społeczeństwach pluralizm wartości i pluralizm instytucji są zagrożone przez ekspansję rynków na wszystkie sfery życia społecznego. Tendencji do stałego poszerzania się zakresu oddziaływania mechanizmu rynkowego towarzyszy nawyk myślenia o społeczeństwie w kategoriach rynkowych, który Karl Polanyi określił mianem błędu ekonomizmu⁴⁸. Ekonomistyczne skrzywienie współczesnej kultury rodzi wiele poważnych konsekwencji, z których bodaj najdotkliwszą jest atrofia wyobraźni politycznej. Tracimy zdolność do myślenia w kategoriach politycznych, gdyż *stricte* polityczne pojęcia, takie jak ład czy sprawiedliwość, wydają nam się idealistyczne i pozbawione znaczenia

⁴⁶ Cf. K. Polanyi, *Aristotle Discovers Economy* [w:] *Trade and Markets...*, s. 64–94.

⁴⁷ Na temat koncepcji minimumów społecznych Cf. K. W. Kapp, *Social Economics and Social Welfare Minima* [w:] *Towards a Sociology of Culture in India. Essays in Honor of Dr. D. P. Mukerji*, red. T.K.N. Unnithan *et al.*, Prentice Hall of India, New Delhi 1965, s. 297–309, <http://www.kwilliam-kapp.de/>.

⁴⁸ Szerzej na ten temat: K. Polanyi, *Livelihood of...*, s. 5–16.

w porównaniu z twardymi „bodźcami ekonomicznymi”. W analogiczny sposób instytucje nierynkowe, oparte na normatywnych wizjach sprawiedliwości, nader często zbywane są jako „suboptymalne” rozwiązania dla czysto ekonomicznego problemu alokacji zasobów. Wyobraźnia instytucjonalna, przekonywał Polanyi, ma zasadniczo historyczny charakter; można ją rozwijać, zgłębiając tajniki znanych z historii systemów gospodarczych. Nagrodą za trud włożony w poznanie przeszłości jest to, że przy odrobinie szczęścia być może uda nam się wydostać spod władzy przesądów naszej własnej epoki. Instytucjonalizm Karla Polanyiego jest zatem projektem wyzwolenia naszej społecznej i politycznej wyobraźni z okowów ekonomizmu. Studiowanie historii i instytucji, przekonuje Polanyi, zwiększa naszą wolność do kreatywnej adaptacji wobec wielkich i małych transformacji gospodarczych, które nieuchronnie nadejdą⁴⁹.

Bibliografia

- Becker G.S., *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, PWN, Warszawa 1990.
- Blyth M., *Structures Do Not Come with an Instruction Sheet: Interests, Ideas, and Progress in Political Science*, „Perspectives on Politics” 2003, vol. 1, nr 4.
- Blyth M., *The Great Transformations. Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*, Cambridge 2002.
- Cangiani M., *Karl Polanyi's Institutional Theory: Market Society and It's Disembedded Economy*, „Journal of Economic Issues” 2011, vol. 45, nr 1.
- Chang H., *Ekonomia. Instrukcja obsługi*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015.
- Dale G., *Karl Polanyi. The Limits of the Market*, Polity Press, Cambridge and Malden 2010.
- Denzau A., D. North, *Shared Mental Models: Ideologies and Institutions*, „Kyklos” 1994, vol. 47.
- Gemici, K., *Karl Polanyi and the Antinomies of Embeddedness*, „Socio-Economic Review” 2008, vol. 6, nr 1.
- Hann Ch., K. Hart, *Economic Anthropology. History, Ethnography, Critique*, Polity Press, Cambridge and Malden 2011.
- Kapp, K.W., *Social Economics and Social Welfare Minima [w:] Towards a Sociology of Culture in India. Essays in Honor of Dr. D. P. Mukerji*, red. T.K.N. Unnithan et al. Prentice Hall of India, New Delhi 1965.
- Kostello E., I. Szelényi, *Outline of an Institutionalist Theory of Inequality: The Case of Socialist and Postcommunist Eastern Europe [w:] The New Institutionalism in Sociology*, red. M. Brinton, V. Nee, Russell Sage Foundation, New York 1998.
- Malinowski B., *Zwyczaj i zbrodnia w społeczności dzikich [w:] idem, Dzieła*, t. II, Warszawa 1980.

---

⁴⁹ Ibidem, s. xlii i następn.

- Maucourant J., S. Plociniczak, *The Institution, the Economy, and the Market: Karl Polanyi's Institutional Thought for Economists*, „Review of Political Economy” 2013, vol. 25, nr 3.
- Market and Society. The Great Transformation Today*, red. Ch. Hann, K. Hart, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- North D., *Economic Performance Through Time* [w:] *The New Institutionalism in Sociology*, red. M. Brinton, V. Nee, Russell Sage Foundation, New York 1998.
- North D., *Markets and Other Allocation Systems in History. The Challenge of Karl Polanyi*, „Journal of European Economic History” 1977, vol. 6, nr 3.
- North D., *Review of The Livelihood of Man by Karl Polanyi*, „Business History Reviews” 1978, vol. 52, nr 3.
- Polanyi K., *Aristotle Discovers Economy* [w:] *Trade and Market in Early Empires. Economies in History and Theory*, red. K. Polanyi, C.M. Arensberg, H.W. Pearson, The Free Press, Glencoe, Illinois 1957.
- Polanyi K., *Carl Menger's Two Meanings of „Economic”* [w:] *Studies in Economic Anthropology*, red. G. Dalton, Washington 1971.
- Polanyi K., *Dahomey and The Slave Trade. An Analysis of an Archaic Economy*, University of Washington Press, Seattle and London 1966.
- Polanyi K., *For a New West*, Polity Press, Malden and Cambridge 2014.
- Polanyi K., *Livelihood of Man*, red. H.W. Pearson, Academic Press, New York, San Francisco, London 1977.
- Polanyi K., *The Economy as Instituted Process* [w:] *Trade and Market in Early Empires. Economies in History and Theory*, red. K. Polanyi, C.M. Arensberg, H.W. Pearson, The Free Press, Glencoe, Illinois 1957.
- Polanyi K., *Wielka transformacja. Polityczne i ekonomiczne źródła naszych czasów*, tłum. M. Zawadzka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Reading Karl Polanyi for Twenty-First Century: Market Economy as a Political Project*, red. A. Burga, K. Agartan, Palgrave Macmillan, New York 2007.
- Robbins L., *An Essay on The Nature and Significance of Economic Science*, Macmillan, London 1932.
- Schaniel W.C., W.C. Neale, *Karl Polanyi's Forms of Integration as Ways of Mapping*, „Journal of Economic Issues” 2000, vol. 34, nr 1.
- Stanfield J.R., *The Economic Thought of Karl Polanyi: Lives and Livelihoods*, Palgrave, Macmillan, New York 1986.
- Streeck W., P. Schmitter, *Community, Market, State – and Associations? The Prospective Contribution of Interest Governance to Social Order*, „European Sociological Review” 1985, vol. 1, nr 2.
- Streeck W., *Re-forming Capitalism. Institutional Change in the German Political Economy*, Oxford University Press 2009.
- Szelényi I., *Karl Polanyi and the Theory of a Socialist Mixed Economy* [w:] *The Legacy of Karl Polanyi. Market, State and Society at the End of Twentieth Century*, red. M. Mendell, D. Salée, St. Martin Press, New York 1991.
- Thurnwald R., *Bánaro Society. Social Organization and Kinship System of a Tribe in the Interior of New Guinea*, Memories of the American Anthropological Association, vol. III, nr 4, 1916.